

Željko Oset

Vpliv modernizacije na oblikovanje slovenskega naravoslovno- tehničnega besedišča

Namen prispevka je analiza začetkov oblikovanja slovenske znanstvene tehniške terminologije od prvih poskusov po marčni revoluciji do izdaje Splošnega tehniškega slovarja v letih 1962–1964. Omenjeni problem terminologije, pa tudi ostala »slovenska« znanost sta slabo raziskana. Zato želim v prispevku osvetliti proces kompleksnega oblikovanja znanosti in naroda kot kulturnih fenomenov evropske moderne. Za to dobo, na Slovenskem po marčni revoluciji, je značilen intenziven proces modernizacije, ki je temeljito spremenila družbene podsisteme. Znanost in narod pripadata diametralno ločenima sferama; znanost utemeljuje razum, narod pa – kljub občasnemu poudarjanju t. i. objektivnih kriterijev – čustva. Razmerje med znanostjo in narodom je variabilna spremenljivka skozi čas. Ob tem razmerje ne sme biti a priori diametralno. Ločenost ter hkrati prepletanje obeh fenomenov sta posebej pomembna v procesu izgradnje terminologije. Ob tem je treba opozoriti, da je vsaka terminologija začasno stanje oziroma da je zanjo značilen stalen proces dograjevanja, bogatitve in menjav.

Samo oblikovanje terminologije je pomemben del medsebojnega prepletanja fenomenov moderne, tj. naroda in znanosti. Analiza tega prepletanja bo opravljena na oblikovanju slovenske znanstvene oziroma tehniške terminologije. To je posebej pomembno, saj je bil jezik eden ključnih konstitutivnih elementov evropskih narodnih znanosti v obdobju pred prvo svetovno vojno ter

v manjšem obsegu do druge svetovne vojne. Prispevek želi na primeru oblikovanju tehniške terminologije opozoriti na konvergenčne in hkrati divergentne kulturne težnje tako na Slovenskem kot širše v Avstro-Ogrski in Evropi, ki je bila pred prvo svetovno vojno prevladujoče svetovno znanstveno središče. Terminologija je bistvena prvina znanosti, saj je retorika (p)ostala instrument, orodje pa so (p)ostali argumenti. Z razvojem znanosti je prišlo do instrumentalizacije znanstvenega govora ter s tem do oblikovanja znanstvene terminologije. S tem je bil postavljen kriterij – to je obvladovanje znanstvenega govora – za vključitev v znanstveno smetano, ki je tvorila komunikacijski prostor. Na Slovenskem je bila lingua franca visoke kulture in s tem tudi znanosti nemščina, v manjši meri pa so imele tak položaj tudi italijanščina, latinščina in francoščina.

Slovenska terminologija je nastajala v kulturno in jezikovno heterogenem okolju. Do 1918 so bile namreč slovenske dežele večkulturne, prostor sobivanja slovensko-nemške in slovensko-italijanske kulture. Slovenska kultura je postala na slovenskem narodnem ozemlju prevladujoča šele z ustanovitvijo Kraljevine SHS. Kulturna heterogenost je tvorila kompleksne kulturne izmenjave, ki so kljub zaostrovanju pri reševanju nacionalnega vprašanja uspešno obstale do prve svetovne vojne. Pri tem je treba upoštevati dinamiko, ki ni nujno vezana na splošne trende mednacionalnega zaostrovanja (personalna simbioza).

Slovensko pisane znanosti ne gre meriti zgodovinsko-časovno, ampak kot poskus, primer izdaje splošnoizobraževalnih vsebin v maternem jeziku. Slovensko pisana znanost se je rodila iz potreb izobraževanja v slovenskem jeziku in prizadevanj znanstvene emigracije, predvsem študentov. Z znanostjo v slovenskem jeziku je slovenska kultura osvajala še zadnja področja splošne kulture. Pomemben vpliv na oblikovanje slovensko pisane znanosti je imela novohumanistična miselnost, ki je poudarjala splošno izobraženost ter s tem vsebovala splošne demokratizacijske težnje. Oblikovanje slovensko pisane znanosti je tesno povezano s prizadevanji za slovensko vseučilišče ter z uveljavitvijo utrakvizacije državnih srednjih šol. Problem slovenskega šolstva na

sekundarni in terciarni stopnji je predstavljal kulturni, še bolj pa politični problem. Kljub skromnim, delnim uspehom pri utrakvizaciji srednjih šol do leta 1918 je slovenska znanost močno napredovala, predvsem pri oblikovanju terminologije ter kristalizaciji kulturne identitete, ki je vključevala znanje in znanost.

Problem srednjega šolstva je bil pomemben iz političnega in strokovnega zornega kota. Na političnem parketu so v teoriji slovenske srednje šole oziroma »ustrezna« stopnja slovenske kulture postavljene kot prvi pogoj za slovensko univerzo kot osrednjo slovensko znanstveno ustanovo. Brez znanstvene infrastrukture tako v materialnem kot v nematerialnem pogledu je težko govoriti o znanosti. Drugi pomemben vidik problema utrakvizacije je oblikovanje slovenske znanstvene terminologije, ki je pospešeno nastajala ob pripravah učnih knjig za slovenske srednje šole. Pri oblikovanju terminologije je pomemben, če že ne odločilen prispevek Slovenske matice, ki je izdajala slovenske srednješolske učbenike in poljudnoznanstvene knjige. Z izdajanjem knjig je v precejšnjem delu oralna ledino pri oblikovanju terminologije.

Nekoč je bila napoved, da bo svet ostal tak, kot je, precej blizu resnice. V zadnjih 250 letih je uporabna znanost s spojitvijo spoznanj o naravnih zakonitostih in tehnike prinesla neslutene dosežke ter s tem postavila to trditev – kakor tudi svet – na glavo. Zaradi epohalnih sprememb je v 18., še bolj pa v 19. stoletju zavladalo navdušenje nad tehniko (znanostjo), ki se je poglelo šele s prvo svetovno vojno, s katero je prišla na površje negativna plat tehničnih pridobitev. V dobi tehničnih izumov so si inženirji nekritično pridobili status sodobnih Prometejev. Tako je bilo ob svetovni razstavi 1900 v Parizu izpostavljeno pričakovanje, da bo tehnika ljudem izboljšala življenje. Z besedami Karla Popperja lahko rečemo, da je v dobi modernizacije človeški duh napredoval kot druga stopnja evolucije. Druga faza se od prve faze biološke evolucije loči po hitrem spreminjanju, napredovanju ter vsebuje dinamično komponento (spre-

menljivost, ki povzroča negotovost).¹ Ključni pogoj, ki je omogočil »evolucijo duha«, je znanstveni in kulturni napredek, ki je po mnenju Maxa Webra posledica zmage razuma (uma) nad magijo (»Entzauberung der Welt«).² Ob tem je treba poudariti, da se novoveški raziskovalci in znanstveniki raziskav niso lotili z ambicijo spreminjanja, ampak jih je motiviralo ter navduševalo iskanje resnice.

Ob tem je treba poudariti vpetost tehnikov kot sodobnih Prometejev v svetovnonazorsko in narodno samopodobo. To je posebej pomembno pri »velikih« narodih v tekmi, celo boju na znanstvenem področju (t. i. Kampf des Geistes). Zaradi samega pomena za vsakodnevno življenje kakor tudi zaradi vpliva na politično in vojaško moč države je tehnika predstavljala pomemben del nacionalne identitete in samopodobe. Na vpetosti tehnike v nacionalni diskurz je opozoril Milan Vidmar, ki je v Spominih zapisal, da je bila večina tehnikov v Cislajtaniji »ne samo Nemcev, temveč silno vdanih vse-nemški ideologiji«.³

Modernizacija⁴ je bistveno spremenila tako zunanjo podobo eksistencialnega habitata kot pogoje za življenje ter v družbi sprožila dinamične procese, ki jih lahko opazimo na vseh ravneh. Modernizacijski procesi so se zgostili v urbanih središčih, zaradi česar so mestna okolja utrdila svoj položaj v družbeni stvarnosti. Ob modernizaciji se je v mestih prepletalo več dimenzij: tehnična (izgradnja materialne infrastrukture), ekonomska (materializacija odnosov, nastanek oziroma razširitev

¹ Heinz Dudeck, Die Zukunft beginnt in den Köpfen, Ingenieure und die Geisteswissenschaft. V: Forschung und Lehre, št. 1, 1997, str. 3–6.

² Gregor Schöllgen, Ein wilder Hazard. Max Weber Rede »Wissenschaft als Beruf«. V: Forschung und Lehre, št. 5, 1999, str. 246–248.

³ Josip Vidmar, Spomini, prvi zvezek, Maribor, 1964, str. 149.

⁴ O modernizaciji je na univerzi Karl-Franz Universität v Gradcu v letih 1994–2004 potekal raziskovalni program z naslovom »Moderne-Wien und Zentraleuropa um 1900«. Namen programa je bila analiza kompleksnega vprašanja modernizacije. Posebna pozornost je bila namenjena problemu kulturnega transferja v multietnični, multikulturni državi na prelomu iz 19. stoletja v 20. stoletje. S tem so posegli v problem modernizacije, ki je sprožila proces diferenciacije in pluralizacije življenjskega okolja ter s tem razvoja novih družbenih funkcij. Kljub prostorski zamejitvi projekta na ozemlje današnje Avstrije so s projektom preseгли današnje meje, ki so nastale po prvi svetovni vojni. Zaradi tega je raziskovalni program dobra vzpodbuda za slovensko zgodovinopisje ter osnova za nadaljnje raziskave na področju oblikovanja nacionalnih znanosti v Avstro-Ogrski.

kapitalističnih odnosov) ter oblastna dimenzija. Večdimenzionalnost mesta je ustvarila pogoje ter dopustila integracijo kulture kot četrte ravni (nastanek muzejev, kavarn, društev, akademij). Zaradi koncentracije na majhnem prostoru je nastal komunikacijski prostor – mesto. Pogoji so omogočili nastanek široke kulture produkcije ter s tem materialne temelje za kulturni razvoj in intelektualno rast. Temeljna značilnost moderne je načelna odprtost, ki je omogočala sočasno sobivanje večih kulturnih praks, in to kljub prevladujočem položaju osrednje kulture, ki je nastala skozi pluralizacijo vzorcev razmišljanja množice anonimnih znanstvenikov. Prevladujoča kultura na Slovenskem, ki je imela status vedenjskega stila, je bila v nemščini.⁵

Modernizacija je pripravila nastavke za družbeno transformacijo, ki se praviloma uveljavijo ob prelomnih, epohalnih dogodkih. V Avstriji se je takšna transformacija iz fevdalne v moderno meščansko družbo začela v revolucionarnem letu 1848. Med odločilne ukrepe, ki so pospešili modernizacijo in s tem tudi družbeno transformacijo, sodi daljnosežna reforma srednjega in visokega šolstva.⁶

Modernizacija je ustvarila in oplemenitila obstoječe pogoje za nastanek množične kulture. To je pomembno za moderno, katere skupni imenovalec je inovativnost. Izumi kot taki so novost, torej ne obstajajo v obliki platonične ideje. Izumi prav tako niso samoumevna posledica biološke evolucije. Karl Popper trdi, da je človeški duh Geist napredoval kot druga stopnja evolucije ob prvi fazi biološke revolucije, ki ima z vsakodnevnega stališča navidezno podobo nespremenljivosti.⁷

⁵ Monika Stromberger, Stadt, Kultur, Wissenschaft. Urbane Identität, Universität und (geschichts)wissenschaftliche Institutionen in Graz und Ljubljana um 1900, Köln, 2004, str. 10–43. Monika Stromberger, Znanost kot dejavnik kulturnega transferja, Ljubljana na začetku 20. Stoletja. V: Prispevki za novejšo zgodovino, št. 2, 2007, str. 7–11.

⁶ Robert A. Kann, The multinational Empire nationalism and national reform in the Habsburg Monarchy 1848–1918, Octagon Books, INC, New York 1964, str. 4–5. O pomenu preoblikovanja formalnega izobraževanja s poudarkom na narodnih potrebah je sestavek napisal tudi Janez Bleiweis. V njem je šolsko reformo ocenil kot ključno spremembo dobe po marčni revoluciji. J. B. (Janez Bleiweis), Vedna pravda. V: Glasnik slovenski, zv. 10, št. 5, 1864, str. 152–154.

⁷ Heinz Dudeck, Die Zukunft beginnt in den Köpfen, Ingenieure und die Geisteswissenschaft. V: Forschung und Lehre, št. 1, 1997, str. 3–6.

Sodobna doba tehnike se je začela s sintetiziranjem izsledkov spoznanj o ustroju narave oziroma s formulacijo naravnih zakonov z matematičnim jezikom. Tehnična revolucija pomeni dokončno potrditev zmage razuma nad magijo ter uresničitev ambicije po redefiniciji splošnega oziroma zamenjavo transcendentalnega s prisotnimi naravnimi zakonitostmi.⁸

Dobo modernizacije je močno zaznamovalo liberalno navdušenje nad močjo razvoja oziroma znanosti. Jožef Stefan je opozoril, da je prišlo s tehničnimi inovacijami do miselnega preobrata: »Nekdaj so mrtve stvari vladale človeku, danes so moči in materije v naših vednostih mrtve in duhu našemu podložne.« Stefan je izpostavil čustveni vidik sprememb v identiteti, saj je znanost omogočala človeku zadovoljstvo ter možnost vzpostavitve koordinatnega sistema veljavnih trditev. S tem je znanost prevzela vlogo, položaj moderne vere.⁹ Na miselni preobrat nakazuje tudi razmišljanje Ferda Kočevarja o prevladi človeka nad naravo ter samozadovoljstvo ob tem dejstvu.¹⁰

Tehnične rešitve so bile zaradi tega zelo pomembne, saj v bistveni meri oblikujejo način in možnosti življenja. Na tehnično revolucijo je opozoril Ivan Šubic: »Prevrat v vseh razmerah človeštva nastal je vsled uspešnega in vedno napredujoče boja z naravnimi silami, katere ravno sedanja doba po vrsti kuje v sužni jarem s tolikim uspehom, toliko energije in toliko hitrostjo, sa se temu sijajnemu in strmoglavnemu boju čudom čudimo. Zmaga sledi zmagi; dan za dnem postaja našo moč večja, ž njo pa orožje, s katerim krotimo prirodne sile.«¹¹ »Ko je pričetkom stoletja parna mašina nastopila svojo

⁸ Gregor Schöllgen, »Ein wilder Hazard«, Max Weber Rede »Wissenschaft als Beruf«. V: *Forschung und Lehre*, št. 5, str. 246–248.

⁹ Jožef Stefan, *Naturoznanske poskušnje*. V: *Glasnik slovenski*, zv. 1, št. 3, 1859, str. 9–11.

¹⁰ Kočevar je zapisal: »Ponaša se s tem, da je naravi okove skoval, da ž njo zvezano obrača, kakor se mu vidi, da je zanj najbolje. ponaša se s tem, da je sebe za gospodarja povišal, njo pa v svojo krotko sužnico ponižal«. Ob tem je zanimiva umestitev recepcije Darwinove evolucijske teorije: »Sele s stvarjanjem jezika, če je Darwingova teorija prava, slekli je človek živinsko kožo.« Ferdo Kočevar, *Pomenki o naših literarnih zadevah*, II. jezik. V: *Glasnik slovenski*, list 16, 1867, str. 278–282.

¹¹ Ivan Šubic se je lotil pisanja monografije *Elektrika*, nje proizvajanje in uporaba zaradi razširjenost uporabe elektrike, ter posebej zaradi gradnje električne centrale v Ljubljani.

triumfalno pot po širnem svetu, hipoma izpreminjajoča vse dotedanje odnošaje, šege in navade, ter tvoreče silne izpremembe v dejanju in nehanju človeškega rodu«. ¹²

Zaradi vpliva na vsakdanje življenje ter vpliva na oblikovanje samopodobe sta znanost in tehnika postali konstitutivna dela nacionalne identitete. Pri tem velja posebej izpostaviti nemški koncept znanosti. Njen utemeljitelj, Rudolf Virchow je na zborovanju nemških naravoslovcev in zdravnikov leta 1865 v Hannoveru izpostavil naravoslovno metodo kot apotezo nemške miselnosti, kulture oziroma nato znanosti. ¹³ Naprednjaštvo je postalo integralni del nacionalnega značaja. Zaradi izjemnega pomena je bila pomembna primerjalna dimenzija med narodi. Zato ne preseneča, da je občutek zaostajanja na kulturnem, tehničnem področju povzročal malodušje. ¹⁴ Občutek zaostajanja je simptom evropskega tekmovanja med narodi na vojaškem, kulturnem oziroma znanstvenem področju v dobi pred prvo svetovno vojno.

V kontekstu primerjav med narodi je zanimivo opazovati sodelovanje v obliki kulturnega transferja. V slovenskem primeru je bilo to sodelovanje pretežno »uvozno usmerjeno«, kar je razumljivo, saj je slovenska kultura prevzemala iz bolj razvite nemške, ki je imela v tem času status vedenjskega stila. Zato ne preseneča ugotovitev Ferda Kočevarja o (pre)veliki kulturni odvisnosti. ¹⁵ Kot ključno programsko načelo razvoja slovenskega naroda je izpostavil emancipacijo. Do tega sklepa je prišel na podlagi primerjave prodaje knjig. Ugotovil je, da večino slovenskih knjig kupijo duhovniki in kmeti, medtem ko nemške knjige kupujejo meščani. Kočevar je

¹² Ivan Šubic, *Elektrika nje proizvodnje in uporaba*, Ljubljana, 1897, str. 6–18.

¹³ Constantin Goshler, *Deutsche Naturwissenschaft und naturwissenschaftliche Deutsche, Rudolf Virchow und die »deutsche Wissenschaft«*. V: *Wissenschaft und Nation in der europäischen Geschichte*, Frankfurt an der Main - New York, 2002, str. 106–112.

¹⁴ F(erdo), Kočevar, *Pomenki o naših literarnih zadevah*, II. del, Jezik. V: *Glasnik slovenski*, list 16, 1867, str. 278–282.

¹⁵ Kopitar je leta 1808 zapisal: »Velika večina Slovencev v deželi še dandanašnji ne zna pisati ne brati in kdor med njimi je deležen kaj boljše izobrazbe, se kajpak pridruži gospodi Nemcem.« Boris Paternu, *Problem literarno-stilne diferenciacije v slovenski književnosti razsvetljenstva*. V: *Obdobje razsvetljenstva v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*, Obdobja, 1980, str. 52. Ivan Prijatelj, *O kulturnem pomenu slovenske reformacije*, K Trubarjevemu jubileju. Ljubljana, 1908, str. 5–7.

v tem kontekstu opozoril na splošno zaostajanje kljub velikemu napredku: »Naše napredovanje je proti napredovanju naših sosedov napredovanje kuljevega, napredovanje palčka proti velikanu. Najbolj veselo se razvija naše znanstveno slovstvo, in v tem ima prvo mesto jezikoslovje in naravoslovje.«¹⁶

Bistvo slovenskih kulturnoprogramskih konceptov po marčni revoluciji je novohumanistično načelo splošne razgledanosti, ki se v slovenskem kontekstu izraža v želji po »omikanju«. Ta želja je bila izražena tako ob ustanovitvi Slovenske matice kakor tudi kasneje v zasebnih pismih in predgovorih poljudnoznanstvenih knjig.¹⁷

Kljub prevladujočemu navdušenju nad napredkom tehnike in znanosti je moč zaznati negotovost ob silnem napredku in spremembah materialne in duhovne stvarnosti. Tehnika je z gledišča sodobnikov izpodbijala svoje temeljno poslanstvo, to je omogočanje normalnega preživetja. Negotovost ponazarja izjava Simona Šubica: »Kaj bo še dosegel duh človeški, kako bo prerojeval človeštvo s svojimi deli, tega danes nobeden presoditi ne more.«¹⁸ Očitno je pričakovanje po boljšem življenju imanentna značilnost v kodnem zapisu človeka ne glede na družbeni ali intelektualni kontekst. Zmotna, naivna pričakovanja človeka od tehnike dobro opiše misel Friedricha Nietzscheja »Die Menschheit hat an der Erkenntnis ein schönes Mittel zum Untergang«.¹⁹

Skokovit znanstveni razvoj je prinesel številne nove izraze, predvsem na področju naravoslovja, pri čemer je zanimivo, da se termini niso odtrgali od stare klasične in

¹⁶ Ferdo Kočever, Pomenki o naših literarnih zadevah, I. del, Slovstvo. V: Glasnik slovenski, list 14, 1867, str. 218–220.

¹⁷ Tako je npr. Šubic Simon o potrebi po višji omiki oziroma omikanju: ključna naloga je samozavedanje-oblikovanje samopodobe. Pomembno za oblikovanje identitete je poljudnoznanstvena literatura. cilja publika pa je kmet. Izpostavi potrebo po vodstvu, aktivnosti »od tistih mož, ki imajo v svoji in oblasti njegove dela« (geslo viribus unitis), AS, 621, fasc. 13.

¹⁸ Simon Šubic, Nikolaj Kopernik in sledi njegovega duha. V: Vestnik, znanstvena priloga Zori, št. 5, 15.5. 1873, str. 71–75.

¹⁹ Heinz Dudeck, Die Zukunft beginnt in den Köpfen, Ingenieure und die Geisteswissenschaft. V: Forschung und Lehre, št. 1, 1997, str. 5–6.

humanistične tradicije, saj so večinoma utemeljeni prav na klasični grško-latinski jezikovni podlagi. Rast tehniških izrazov je prehitevala skrb za pravilno stilsko ter pomensko homologizacijo pri oblikovanju. V slovenskem primeru lahko skozi izrazoslovje sledimo »kulturnem« transferju. Ob tem lahko ugotovimo veliko odvisnost od močnih velikih jezikovno-kulturnih skupnosti, ki so se v fazi modernizacije oblikovale v narodne države.

Terminologija se je oblikovala znotraj evropskega tehniškega komunikacijskega prostora. Modernizacija je pospešila rast tehničnih izumov. Nacionalizem je zaradi postavitve kulture kot temelja nacionalne identitete zahteval znanost v nacionalnem jeziku. Zato je uporaba nacionalnih jezikov v znanosti in tehniki problem moderne znanosti. Zamenjava znanstvenega jezika sovpada s procesom oblikovanja naroda. V grobem lahko zamenjavo splošnega znanstvenega jezika latinščine z nacionalnimi jeziki razdelimo v dve skupini. Tako v prvo skupino uvrstimo zamenjave jezika v velikih razvitih jezikovno-kulturnih skupnostih okoli leta 1800. V drugi skupini pa je prišlo do zamenjave pri t. i. narodih zamudnikih, torej pri manj kulturno razvitih jezikovno-kulturnih skupnostih.²⁰ Časovno je do zamenjave prišlo zelo različno. Med prvimi so zamenjavo izpeljali v Rusiji. Za začetek zamenjave lahko postavimo jezikovni spor leta 1851/52. Spor je bil več kot samo spor okoli jezika znanstvenih ali poljudnoznanstvenih razprav, saj je posegal v konceptualno-programske smernice razvoja ruske znanosti. Ob tem je treba opozoriti, da je do teh zamenjav prišlo postopoma, v korelaciji s krepitvijo nacionalne identitete, ki je postala trend v 19. stoletju. Jezikovni spori nakazujejo na socialno zaprtost znanosti ter sočasno postopno demokratizacijo izobraževanja in znanja. Jezikovni spori so trk konvergenčnih trendov izgradnje nacionalne identitete in divergenčnih trendov med družbenimi skupinami. V razpravah zaznamo širše družbeno dogajanje, saj nakazujejo problem komunikacije tako med raziskovalci samim kakor med pripadniki posamezne jezikovne ter s tem zamišljene nacionalne

²⁰ Takšen primer je ruski jezikovni spor leta 1851/52, v katerem je prišlo do razprav o potrebi po uporabi znanja ter konceptualnih rešitvah nacionalne znanosti.

skupnosti. Zaradi splošne, še posebej sektorske modernizacije znanja pa je postalo pomembno vprašanje posredovanja znanja širšemu krogu v sklopu izobraževalnega procesa.²¹

Ustvarjanje terminologije neke jezikovne skupnosti je barometer duhovnega in kulturnega oziroma znanstvenega osvajanja sveta; ob tem tudi sledenje splošnim kulturno-znanstvenim tokovom prikazuje vpetost v širši evropski kontekst na področju stanja raziskav, idej, konceptov in metodologije znanstvenoraziskovalnega dela ter poznavanja virov in literature. Slovenska uporaba je znak za poglobljeno stopnjo recepcije. Ob tem velja biti zadržan, saj lahko uporaba posameznega izuma ali termina kaže le na osebno poznavanje, ki pa s splošnim stanjem poznavanja nima skoraj nič skupnega.²² Ob sprejemanju se oblikuje ustrezno izrazje. Slovenska terminologija se je oblikovala stihijsko, torej sočasno z recepcijo.

Kot prvo sistematično oblikovanje slovenske terminologije štejemo oblikovanje pravne terminologije ob prevajanju uradnega lista²³ v slovenščino. Kljub kasnejši ukinitvi slovenskega izvoda uradnega lista je bila to ena izmed trajnejših pridobitev marčne revolucije. Slovenski izvod predstavlja poluradno potrditev multi-etničnega značaja habsburške monarhije. Pravosodni minister je avgusta 1849 v odsek za pripravo imenoval Frana Miklošiča, dr. Matija Dolenca (namesto Antona Mažgona, ki je leta 1849 umrl) in Mateja Cigaleta. Cilj skupine je bila prevod državnega zakonika in uradnega lista. Za izvedbo projekta je bilo treba orati ledino oziroma pripraviti slovensko juridično-politično terminologijo. Odločilen položaj v slovenski trojki je imel Fran Miklošič, ki je bil zagovornik samostojnega slovenskega pravnega izrazja in s tem jezika. Miklošič je postavil tr-

²¹ Olga A. Valkova, Konflikte unter russischen Naturwissenschaftler in der Mitte des 19. Jahrhunderts. V: Wissenschaft und Nation, str. 59–79.

²² Erich Prunč, Prispevek k poznavanju virov za Gutsmanov slovar. V: Obdobje razsvetljenstva v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi, Obdobja, 1980, str. 209–211.

²³ Od 26. 3. 2009 je slovenska verzija Allgemeines Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt für das Kaiserthum Österreich za obdobji 1849–1852 in 1870–1918 dostopen na spletnem portalu Avstrijske nacionalne knjižnice, ki je v projektu ALEX digitalizirala avstrijske zakone in pravne predpise.

dne temelje, saj se je že konec 1849 prepustil vodilno vlogo pri projektu Mateju Cigaletu, ki je sicer nerad sledil Miklošičevim smernicam.²⁴ Oblikovanje pravne terminologije je pomembno za oblikovanje izrazoslovja na drugih področjih, saj je postavila standarde knjižnega jezika za slovenske šolske knjige. Tako je Bleiweis pri sestavljanju berila za drugi razred srednjih šol dobil navodila, naj se ravna po slovenskem knjižnem jeziku, ki ga je oblikoval odsek za izdajanje uradnega lista in državnega zakonika. Bleiweis je upošteval navodilo in je v predgovoru berila za drugi razred izrazil zadovoljstvo nad opravljenim delom: »V pisavi sploh je večja edinost in ravnomernost, kot v prvem delu, kar se je po visokem c.kr. ministerskem v to zadevajočem ukazu doseglo, da naj se namreč pisava v berilu ravna po sadanjem slovenskem zakoniku.«²⁵

Pomembno vzpodbudo pri oblikovanju slovenske terminologije predstavlja reforma srednjih šol. Z reformo je bistveno pridobila na pomenu slovenščina, ki je postala učni predmet na srednjih šolah, obvezen za vse dijake s slovenskim maternim jezikom. Predmetu slovenščina je bilo v kurikulumu odmerjeno dve do tri ure tedensko. Sama vpeljava slovenščine kot predmeta srednješolskega kurikula ni načela jezikovne hierarhija ter s tem povezanega vedenjskega stila. Prispevala je k temu, da so se mlajši intelektualci raje in tudi bolje izražali v slovenščini od intelektualcev, ki so srednje šole obiskovali pred marčno revolucijo. Tako so kulturne družbe na Slovenskem še naprej v večjem obsegu uporabljale nemščino.²⁶ Hierarhija jezikov je bila nekaj samoumevnega. Zato ne preseneča burna zavrnitev To-

²⁴ Janez Kranjc, Prispevek Frana Miklošiča k oblikovanju slovenske pravne terminologije v prvem letniku dvojezičnega izhajanja državnega zakonika in vladnega lista avstrijskega cesarstva. V: Miklošičev zbornik. Ljubljana, 1992, str. 117–122.

²⁵ Janez Bleiweis, Slovensko berilo za drugi gimnazialni razred, Ljubljana, 1852, str. I–II.

²⁶ Na problem komunikacije med slovenskimi izobraženci je v pismu odbora Slovenske matice opozoril profesor Schreiner. Zaradi povednosti navajam del pisma: »Naši slovenski časniki ne zadostujejo znanstvenim potrebam slovenskih omikancev, česar jim nikdo ne more oponašati, ker ga ni slovenskega časnika, ki bi mu bila gojitev znanstva edini ali pa vsaj glavni smoter /.../ in tožimo, da naši omikanci ne govorijo vselej slovenski med seboj. Kako bodo neki, ko se jim beseda spotika, kakor pridejo na kako znanstven predmet? Ali ne zajemamo vsi svojega znanja iz tujih virov v tuji obliki? Dajte nam slovenske duševne hrane in beseda slovenska bode tekla bez sile.« AS, 621, fasc. 13.

manovega predloga 1861 v kranjskem deželnem zboru, da bi slovenščina postala razpravljalni jezik.²⁷

Jezikovno vprašanje je znova je prišlo v ospredje leta 1862, ko je Južni Sokol na kranjsko deželno vlado poslal osnutek društvenih pravil, napisan v slovenščini. Društvo je dobilo potrjena pravila šele julija 1863, potem ko je bilo ustanovljeno društvo Turnverein.²⁸

Tomanova interpelacija v državnem zboru 26. 6. 1861 je sprožile razpravo o izdajanju slovenskih učnih oziroma nato znanstvenih knjig. O problemu izdajanja slovenskih znanstvenih knjig je potekala časopisna razprava. Na to temo so potekali pogovori v čitalnicah.²⁹ V razpravah se je oblikovalo prepričanje, da obstaja potreba po ustanovitvi zavoda, ki bi izdajal znanstvene knjige ter tudi knjige primerne za šolsko uporabo. Prelomnica za izdajanje slovenskih znanstvenih in učnih knjig pomeni ustanovitev Slovenske matice. Pravila društva Slovenske matice so bila potrjena 4. 2. 1864. V pravilih je bil opredeljen kot namen društva izdajanje »znanstvenih kakor občno koristnih knjig v slovenskem jeziku ali pa njih izdavanje podpirati«.³⁰ V Matici so v začetni dobi obstajali različni pogledi na realizacijo društvenega namena. V društvu so obstajali različni pogledi glede literarnega programa, med bolj praktičnim³¹ programom, ki ga je odločno zagovarjal Bleiweis, in znanstvenim programom, ki so ga zagovarjali pristaši mariborskega kroga. Do prvega spora, praske med obema taboroma je prišlo že na začetku ob izdaji prve knjige; Koledarja slovenskega za navadno leto 1865. Kasneje se je spor še samo zaostroval ter v letih 1872–1874 prerasel v resno krizo društva Slovenska matica.³²

Pričakovanja, povezana z novoustanovljenim znanstvenim društvom, so bila velika in tudi nerealna, saj

²⁷ Joka Žigon, Veliko pismo slovenske duhovne združitve, Ljubljana, 1935, str. 73–75.

²⁸ Peter Vodopivec, O narodnem in političnem organiziranju. V: Društvena in klubska kultura Sloveniji, 2004, str. 33–42.

²⁹ Posebno aktivna je bila mariborska čitalnica, ki je tudi na začetku leta 1863 izdelala program za ustanovitve Matice. Tako imenovani Mariborski program, ki so ga mariborski čitalničarji poslali Tomanu in Bleiweisu, je predstavljal kasneje osnovo za društveni statut. AS 621, fasc. 1.

³⁰ AS 621, fasc. 2.

³¹ Mariborski društveniki so ta program slabšalno označili za »noviški« slog.

³² AS 621, fasc. 1.

niso upoštevala, da društvo nima niti premoženja³³ niti prihodkov. Poleg tega so vsi odborniki (po Levstikovem odstopu z mesta tajnika sploh) opravljali delo v prostem času, zaradi česar so pogosto tarnali, da so »preobloženi z delom«. ³⁴

Prvi celostni načrt izdelave naravoslovne terminologije je program J. G. Verdelskega, ki ga je ta objavil v časopisu Glasnik slovenski.³⁵ V sestavku je opozoril na več perečih problemov, ki tarejo mlado slovensko kulturo na vseh področjih človeške družbe. Kot posebej pereč problem je izpostavil nerazvito (slovensko pisano) naravoslovje. Analitično je ugotovil, da je to posledica kulturne nerazvitosti ter odsotnosti normativnih prijemov pri tehniškem izrazoslovju. Kot problematično je obsodil nekritično prevzemanje tujih izrazov in ambicije vsakega posameznega pisatelja, da oblikuje lastne izraze.³⁶

Verdelski je za iskanje novih izrazov predlagal Kopitarjev pristop, kar pomeni iskanje ustreznih izrazov v govornem jeziku. Kljub temu je, kakor tudi Jožef Stefan, nasprotoval nasilni slovenizaciji že uveljavljenih tujih izrazov.³⁷ Pri oblikovanju novih terminov je pre-

³³ Matej Cigale je opozarjal v pismu 12. 12. 1864: »Matični zaklad le počasi raste, ker bogatinci nečejo pritegniti«. AS 621, fasc. 31. Zanimivo je tudi pismo društvenega ustanovnika iz Vranskega, ki je 8. 8. 1864 osnovalnemu odboru sporočil: »Ljudje še ne zastopijo prav namen tega slavnega društva.« AS 621, fasc. 1.

³⁴ AS, 621, fasc. 3, 4, 5, 6.

³⁵ Časopis se je po prvem letniku leta 1859 preimenoval v Glasnik slovenski, lepoznavno podučen list. To ime je obdržal le eno, saj se je list, ki je izhajal kot mesečnik preimenoval v Slovenski glasnik, lepoznavno podučen list. Časopis se je tako imenoval do leta 1868, ko je prenehal izhajati.

³⁶ »Skorej vsak pisatelj hodi svojo pot, vsak si ko naj hitrejšo pomaga v zadregi. pri tako gibčnem jeziku kakor je slovenski, kako hitro je skovano novo slovo, neglede, ali je zares potrebno, ali se res ne nahaja med ljudstvom ali v katerem bodi vrednejšem spisu. Slednji čas je, da se tudi ta reč na bolje oberne. Tehniški izrazi kakor besede sploh, ki se rabijo v natoroznanskih spisih, morajo pred vsem drugim imeti svoj določen pomen, da izrazujejo omejeno misel, da se nezmenljivo zvezani s svojim pojmetjem ali zapopadkom. Naj lepši primer tega daje nam ljudstvo samo, ki rabi znane tehniške izraze vedno v določenem pomenu n.p. vreteno +, preslica, kožel itd. Zakaj se ravno v pisavo kaj takega ne vvede? Kam pridemo, če se bode še daleč tako godilo, če se bodo nekteri clo v zaznamovanji poglavitnih boj motili? Naše literarne okolnosti res so mnogo tega krive, pa mnogokrat tudi neumna sebičnost, ktera se kaže tudi v prirodnih znanostih«. J.: Potrebe Slovencev glede prirodnih ved. V. Glasnik slovenski, zv. 1, št. 2, 1858, str. 52–56.

³⁷ »Naj se prideržijo izrazi, ki so sploh evropejske znanosti, ki se le po sili puste slovenski povedati, ki so se v krajih clo že med Slovenci vdomačili«. J. G. Verdelski,

dlagal, da se mora »vsako novo vpeljano slovo opredeliti ali glede pomena razložiti, česar je dosle sploh treba pri vseh tehniških izrazih«. ³⁸ Pri Verdelskem kakor tudi drugih piscih naravoslovnih sestavkov v Slovenskem glasniku so opazne iliristične težnje. Tako je v članku Verdelski zapisal, da je »vsim Jugoslavenom skorej edna edina natoroznanska nomenklatura zadosti in tudi lahko vpeljati; saj se pri Slovencih in pri Serbijih prav za prav šele začenja delavnost na polju prirodnih nauk«. ³⁹

Poleg Verdelskega so za oblikovanje terminologije zanimivi »naturoznanski« prispevki Jožefa Stefana in Ferda Kočeverja. Omenjeni sodružniki časopisa Glasnik slovenski so objavljali načrte, predloge za oblikovanje slovenske kulture, s čimer so odslikavali romantično zaverovanost v pravkar začet projekt slovenskega naroda na kulturnem področju. Omenjeni avtorji so si prizadevali za večjo aktivnost na področju naravoslovja v slovenskem jeziku. Pomenljiva je izjava Jožefa Stefana: »Stojim pred vami, znabiti s celim košem nemškega znanja in s pestjo slovenskih besed. Iz koša bi bilo lahko jemati, pa težko je vsakej iz njega vzetej stvari najti prikladnega oblačila v skerčenej pesti. In nagih jih vendar ne morem pošiljati v slovenski svet. Zakaj Slovenci so zdaj močno sramožljivi, in jezične nesramnosti jim bodejo serca slovničarska. Studijo se jim besede, katerih prosti kmet v domovini slovenskega duha ne nosi na jeziku zjutra in zvečera. Jaz pa sem le malo imel priljubljenost, pojiti se z duhom slovenskim. Na zdaj že večidel nemškeje zemlji rojen, sem živel tudi zmirom na nemškeje zemlji in nimam tedaj od doma nobenega voditelja, ki bi mi pravil, kar je slovensko, kar ne.« ⁴⁰

Potrebe Slovincov glede prirodnih ved. V: Glasnik slovenski, zv. 1, št. 2, 1858, str. 52–56.

³⁸ Glasnik literarni, Odgovor sostavku »Potrebe Slovencev glede prirodnih ved«. V: Glasnik slovenski, zv. 1, št. 3, 1858, str. 87–90.

³⁹ J. G. Verdelski, Potrebe Slovincov glede prirodnih ved. V: Glasnik slovenski, zv. 1, št. 2, 1858, str. 52–56.

⁴⁰ Jožef Stefan, Naturoznanske poskušnje. V: Glasnik slovenski, zv. 3, št. 6, 1859, str. 96–98. Prunč je na podlagi analize besedišča Gutsmanovega slovarja opozoril na močno odvisnost slovenskega abstraktnega besedišča od nemškega. Opozoril, da je višji delež prevzemanja gesel s področja visoke kulture oziroma dominantne kulturnovedenjske prakse. Erich Prunč, Prispevek k poznavanju virov za Gutsmanov slovar, str. 209–211.

V Slovenskem glasniku je v prispevkih analiziran položaj slovenske terminologije. Splošna ugotovitev je, da zelo močno primanjkuje slovenske terminologije. Po mnenju Verdelskega sta ključna razloga prevladujoč položaj nemščine v šolstvu in kulturi ter nekritično prevzemanje tujih izrazov.⁴¹ Opozoril je na fenomen »kranjske šprahe«, v kateri mrgoli germanizmov. Takšno prevzemanje po njegovem ni potrebno in zaradi tega škodi razvoju slovenskega jezika ter deluje »neumno in smešno«. Verdelski se je zavzel, da bi v slovenski jezik prevzemali le takšne izraze, ki še ne obstajajo. Kot primer potrebnega in koristnega je izpostavil prevzemanje obrtnih in tehničnih terminov.⁴²

Naravoslovna terminologija je jasnejše in bolj sistematične obrise dobila šele ob izdajanju slovenskih učnih knjig za slovenske srednje šole. Skoraj sočasno z izdajanjem šolskih knjig v založbi Slovenske matice konec šestdesetih let je v društvu prišlo do pobude za izdajo slovenske znanstvene terminologije. Pobudo je 14. 2. 1867 posredoval Matej Cigale, ki je opozoril, da obstaja nujna potreba po oblikovanju slovenskih znanstvenih izrazov. Cigale se je predtem o problemu posvetoval z Ivanom Tuškom, ki je sodeloval pri pripravi hrvaške terminologije. Tušek mu je svetoval, naj počaka pri izdelavi slovenske psihološke terminologije, za katero se je Cigale posebej zanimal.⁴³ Tušek je namreč načelno podpiral Kočvarjevo konvergentno smer v jezikovni pisavi, skladno s katero je mogoče ustvariti enoten znanstveni jezik za južne Slované.⁴⁴

Pomembno prelomnico za oblikovanje slovenske terminologije je predstavljalo sprejetje prevoda Schödlerjeve Buch der Natur v knjižni program Sloven-

⁴¹ Verdelski je označil to obdobje kot: »Za večino Slavjanov zelo nesrečni časi, to je oni lasi v katerih se je bila nemščina širila tudi po čisto slovenskih deželah med bolj učenimi ljudmi«, J. G. Verdelski, Nekaj o stanji in potrebah našega slovstva. V: Glasnik slovenski, zv. 9, št. 1, 1863, str. 24–26.

⁴² Prav tam.

⁴³ AS, 621, fasc. 4.

⁴⁴ Janez Cvirn, Ferdo Kočvar. V: Enciklopedija Slovenije, 5. knjiga, Ljubljana, 1991, str. 178–179.

ske matice na seji odbora 15. 9. 1867. Omenjeni projekt je imel pomembne posledice, saj je v bistvenem obsegu zaznamoval začetke sistematičnega oblikovanja enotne slovenske naravoslovne in tudi tehniške terminologije. Zaradi vsega tega je odbor Slovenske matice sprejel odločitev, da bo poleg omenjenega korpusa izdal slovar slovenske znanstvene terminologije. Na odločitev so poleg spoznanja o nujnosti projekta vplivale informacije o poteku sorodnih projektov na Hrvaškem in Češkem. Ob tem je pomembno poudariti, da sta projekta češke in hrvaške terminologije uživala državno finančno podporo. Zaradi same izvedbe projekta kakor tudi zaradi sorodnosti oziroma zelene sorodnosti je Fran Erjavec predlagal, da Slovenska matica počaka s slovensko znanstveno terminologijo. Predlagal je, da z izvedbo začnejo šele ob izdaji hrvaške znanstvene terminologije, saj bodo s tem dobili ustrezen vzor za slovenski projekt znanstvene terminologije. Kljub tem zadržkom vplivnega člana društva je odbor Slovenske matice objavil razpis za urednika »naučnega slovnika«. Odločitev za projekt je bila sprejeta na 4. občnem zboru 5. 8. 1868. Na predlog odbora je bil sprejet sklep, da »Matica po izgledu češkega 'Slovnika naučnega' izda 'Slovník naučni'«. Za izvedbo projekta je bil v sklepu predviden poseben odsek, ki bi v sodelovanju z urednikom skrbel za pripravo terminologije. Odbor je poziv za mesto urednika objavil šele naslednje leto, 18. 2. 1869. V razpisu je Matica uredniku ponudila honorar 200 goldinarjev za uredništvo ter dodatnih 25 goldinarjev na tiskano polo za avtorske izdelke. Na veliko presenečenje odbornikov se na razpis ni prijavil nihče. Zaradi tega je predsednik društva Etbin Henrik Costa začel v zasebni komunikaciji nagovarjati več potencialnih kandidatov. Pogovori in pisma so obrodili zelene sadove, saj se je za mesto urednika »Naučnega slovnika« ponudil Josip Nolli. V pismu odboru je izpostavil, da kot urednik »prevzema veliko moralno odgovornost«. Posebej je izpostavil iskanje ustreznega metodološkega aparata ter dotičnih izrazov. Kljub zahtevnosti in potrebi je Nolli načeloma postavil kakovost izvedbe pred hitrostjo. Odbor je Nollijevo »ponudbo« sprejel na 15. odborovi seji 2. 9. 1869 ter sprejel njegov pogoj, da letna nagrada za uredniško delo znaša

240 goldinarjev. Kljub določitvi urednika in sestavi odseka za pripravo slovarja se izvedba projekta skoraj ni premaknila za mrtve točke.⁴⁵

Skoraj sočasno z razpisom za urednika Naučnega slovnika je Matica izdala prevod Schödlerjeve Fizike. Za prevod je poskrbel Ivan Tušek, ki je knjigo prevedel po češki predlogi. Prevod je zanimiv poskus in je bil pomemben za nadaljnji razvoj izrazoslovja. S Fiziko so bili namreč za društvo Slovenska matica postavljeni normativni standardi pri homologizaciji znanstvenih izrazov. Tušek je namreč v Fiziki tujke praviloma zapisoval fonetično-fonološko. S tem se je pri prestavljanju terminologije naslonil na Erjavčev metodološki pristop, kakor tudi na njegovo terminologijo v Mineralogiji.⁴⁶ Tušek je bil z opravljenim delom in slovenskim termini zadovoljen, saj je v pismu odboru ocenil, »da je nazivje dobro, skoraj bolje kakor hervaško, ki se rabi že 9 let po šolah, ali pa kakor češko«. ⁴⁷ Zaradi »oranja ledine« pri slovenski terminih je odbor društva Tušku v razpravi o višini honorarjev enoglasno potrdil načelo izvirnosti. S to odločitvijo je Matica v bistvu prevajalcem naravoslovnih knjig priznala avtorstvo. Ta sklep je po svoje upravičen, saj so avtorji v zasebnih pismih kakor tudi v predgovorih poudarjali, da so morali orati ledino na področju vsebinskega koncepta, še bolj pa pri uporabi in oblikovanju terminologije.⁴⁸

Oblikovanje terminologije je sprožalo hude osebne in idejno-konceptualne spore. Prva žrtev teh sporov je bil Matej Cigale. V pismu odboru decembra 1869 je tarnal na ostrimi napadi 'Narodvcev'. Motilo ga je, da Slovenski narod⁴⁹ na njegov račun zbija šale. Kritike na svoj račun

⁴⁵ AS, 621, fasc. 4.

⁴⁶ Fran Erjavec, Slovenska terminologija za mineralogijo. V: Glasnik slovenski, zv. 9, št. 7, 1866, str. 270–273.

⁴⁷ AS, 621, fasc. 4.

⁴⁸ AS, 621, fasc. 4 in 5.

⁴⁹ »V Slovenskem Narodu se je zlezal res pravi gad slovenskemu narodu, ki mu osrčje kuži in strupi. Ali ga ni pametnega človeka na Štajerskem več, ki bi sprevidil, da bo tako ravnanje le v pogubo slovenstva?!«. AS, 621, fasc. 3.

je Cigale razumel kot osebni napad ter kot take tudi negativne za razvoj slovenščine. Takšno ravnanje je po njegovem mnenju vodilo v pogubo slovenstva. Trenja so se pojavila tudi v projektu Slovenske matice pri prevodu Schödlerjeve Buch der Natur v slovenščino. Ključni protagonisti jezikovno-terminološkega spora so bili Ivan Tušek⁵⁰ in ostali prevajalci pri projektu.⁵¹ Tušek je trdil, da je njegovo delo Fizika normativni okvir za slovensko naravoslovno izrazoslovje. S to utemeljitvijo, še bolj pa s prijateljskim dopisovanjem je poskrbel, da je odbor to stališče načelno podprl. Prvi spor se je pojavil pri recenziranju Ogrinčevega prevoda Astronomije. Odbor je po opravljeni recenziji Ogrinca pozval, da »spravi terminologijo v soglasje s Fiziko«. Ogrinec se s tem ni strinjal in je bil pripravljen delo le »izpiliti v gramatikalnem ozirju«. Zavrnil je tudi Tuškov očitke, da preveč uporablja in navaja nemško literaturo, namesto da bi navajal lastne članke, objavljene v Novicah. Posebej ogorčen je bil zaradi očitka o uporabi germanizmov. Odbor je pooblastil Tuška, da ustrezno predela Astronomijo. To je razburilo Josipa Pajka, ki je v Slovenskem narodu natančno analiziral Tuškovo Fiziko. Analizo je objavil v članku,⁵² kjer je ugotovil, da je v njej veliko hrvatizmov. Posebej ga je motilo, da odbor jemlje Fiziko za vzor, zaradi česar se pozabljajo lastnosti in potrebe slovenskega jezika ter s tem prihaja do preozke »slovenske« usmerjenosti. Tušek je v pismu odboru zavrnil Pajkove očitke ter ocenil, da v slovenskem narodu obstajajo narodni odpadniki – »Zvekanovci«.⁵³

Komaj se je polegel spor med Tuškom in Ogrincem, ko se je vnel spor med Tuškom in Jernejem Zupancem, ki je prevajal Mineralogijo. Jedro spora je bila Ogrinčeva

⁵⁰ Ivan Tušek je bil srednješolski profesor v Zagrebu. Med letoma 1873 in 1876 je bil tajnik Slovenske matice. Kot zanimivo dejstvo velja izpostaviti, da je večina avtorjev prevajalcev šolskih učnih knjig bodisi nekaj časa živela bodisi poučevala na hrvaških srednjih šolah. AS 621, škatla 5. Na problem profesorjev, ki so službovali na Slovenskem in niso sodelovali pri društvu Slovenske matice iz »službenih ozirov«, je v pismu 30. 11. 1877 opozoril Davorin Terstenjak. Odboru je predlagal, da poižve pri ministrstvu za uk in bogočastje, ali dovoli c.kr. profesorjem sodelovanje pri »čisto znanstvenem zavodu, ki se s politikom ne peča.« AS 621, fasc. 7.

⁵¹ Viljem Ogrinec profesor na gimnaziji v Novem mestu. Jernej Zupanec – profesor na gimnaziji v Novem mestu.

⁵² AS, 621, fasc. 4.

⁵³ AS, 621, fasc. 4.

odločitev za avtentični zapis tujk ter nasprotovanje fonetičnemu zapisu lastnih in stvarnih imen. Recenzenti, med katerim je bil najbolj kritičen Tušek, so trdili, da Ogrinec uporablja preveč tujk in zapisuje tujke avtentično, s čimer odstopa od ostalih avtorjev pri projektu Buch der Natur. Tušek je predlagal naturalizacijo oziroma homologizacijo tujk ter tudi uveljavitev enotnosti znanstvenega izrazoslovja. Spor je prešel na osebno raven, kar je razvidno iz opazke o Viljemu Ogrincu: »Ne morem si kaj, da ne bi mislil, da vidim pred sabo s togo zagrnjenega starca iz tistih davnih časov od tam doli pri sredozemskem morji s cilindrom na glavi nataknenim.« Ogrinec je odgovoril, da se iz Tuškove kritike vidi njegova »samovlastnost na slovenskem literarnem polju«. Tušku je očital preveč hrvaško usmerjenost in je nasprotoval, da bi Tušek in Erjavec edina lahko kovala nove slovenske besede. Tušku je očital napake, nedoslednosti in nekonsistenost v Fiziki. Poleg tega mu ni ostal dolžan na osebni ravni, saj mu je postavil hudomušno vprašanje: »Ali vam še ni pal želod na nos? Popustite, prosim vas, čudno pisavo!« Spor se je kasneje zaostрил, saj je Zajec obtožil Tuška, da je Matico opeharil s svojimi Bücher der Erfindung. Zato je odboru svetoval: »Varite, da vam čez glavo ne zraste z njegovo surovostjo, nev(oščljivostjo).«⁵⁴ Zaradi Zajčeve nepopustljivosti je bila uveljavljena »mešana pisava«, ki je po mnenju Maksimiljana Pleteršnika manj škodovala kot prisilna standardizacija jezika, ki bi (je) odvracala mnogo pisateljev. Zaradi tega je Pleteršnik tudi kasneje zavračal Cigaletov predlog za standardizacijo jezika. Ob tej razpravi o zapisu znanstvenih izrazov ter standardov znanstvenega aparata je odbor sprejel odločitev, da je ključno merilo za sprejem kakovost spisa. Odgovornost za pisavo in s tem za slog pa je bila prepuščena pisateljem. Odbor je (p)ostal odgovoren in pristojen za izvedbo recenzentskega postopka. Tudi pri tem segmentu je prišlo do preloma. Kot posledica sporov je odbor sprejel načelno stališče, da avtorjem ne bodo več pošiljali ali dovoljevali vpogleda v recenzentska mnenja.⁵⁵

⁵⁴ AS, 621, fasc. 5.

⁵⁵ AS, 321, fasc. 6.

Oblikovanje slovenske terminologije je še nadalje teklo ob pripravi šolskih učnih knjig. S tem je znanstvena terminologija postala talka nemškega nasprotovanja utrakvizaciji srednjih šol na Kranjskem ter še v manjši meri na Štajerskem in Koroškem. S podobnimi težavami so se soočali primorski Slovenci.

Znova je prišlo do oživitve sistematične izdaje slovenske terminologije šele na pobudo predsednika Slovenske matice, Janeza Bleiweisa 13. 7. 1876. Bleiweis je predlog za izdajo »Naučnega slovnika« utemeljil kot potrebo za vsakega državljana. Predlagal je, da bi v slovar umestili besede, »ki so danes navadne v znanstvenih, političkih, tehniških, trgovskih in drugih predmetih, ki jih ker se nedado iz tujega jezika v jezik slovenski prestaviti in se tudi v drugih jezikih v izvirni besedi rabijo, vsak le nekoliko omikan človek kakoršnega koli stanu razumeti mora, da knjiga ali časnik nista nerazumljiva«. Predlog je dobil podporo kljub zaostrenim idejnopolitičnim razmeram, ki so vladale v odboru Slovenske matice.⁵⁶ Projekt je bil namenoma zastavljen za široko občinstvo. V tem pogledu se drugi, Bleiweisov, poskus razlikuje od prvega, Costovega poskusa izdelave znanstvene terminologije iz konca šestdesetih let. Na miselni preobrat ob določitvi ciljnega občinstva je vplivala javna poizvedba o številu potencialnih naročnikov za znanstveni časopis. Na poziv se je javilo le 70 potencialnih naročnikov. Zaradi tega so načrt za strokovni znanstveni slovar nadomestili s pripravo splošnoznanstvenega slovarja, ki bi bil zanimiv širšemu krogu naročnikov. Za ozek krog naročnikov, potencialnih naročnikov znanstvenega časopisa pa bi bila znanstvena terminologija previsok finančni zalogaj za Slovensko matico.⁵⁷ Za urednika znanstvene terminologije je bil izbran Matej Cigale. Urednik se je projekta lotil v skladu z Bleiweisovimi smernicami. Kot osnovno predlogo je uporabil dva znanstvena slovarja – češkega in hrvaškega, seveda ob upoštevanju do tedaj splošno uveljavljene

⁵⁶ AS, 621, fasc. 7.

⁵⁷ AS, 621, fasc. 7.

terminologije. V manjši meri je uporabil ruske slovarje in Miklošičev staroslovenski slovar. Cigale je svojo delo ocenil kot »iskanje srednje poti med klasicizmom in purizmom«. Posebej pereč problem je predstavljalo sestavljanje tehniške terminologije. Odločil se je, da bo prevzel sodobne mednarodne uveljavljene in ustaljene tehniške in znanstvene izraze. V predgovoru je izpostavil potrebo po »oblikovanju enotnega mednarodnega izrazoslovja za stroge znanstvene zadeve in produkte višje omike«. ⁵⁸ V zasebnem pismu Bleiweisu je potarnal, da je ob sestavljanju knjige spoznal, »kako okoren kje kod, in zarobljen je naš jezik«. V istem pismu je Cigale prosil Bleiweisa, da bi odbor za glavnega recenzenta določil Frana Levstika. Kot glavni motiv za imenovanje je navedel: »Reklamo ali prav zato, da bi se naša mladina, koja najraje na Levstika gleda, tudi res poprijela izrazov, kteri se svetujejo.« Bleiweis ni želel pristati na ta predlog, saj je bil še vedno v slabem odnosu z Levstikom, ⁵⁹ zaradi česar je glavni recenzent postal odbornik Šolar. ⁶⁰ Izid znanstvene terminologije pomeni prelomnico v razvoju slovenščine. Posebej pomembna je normativna ureditev znanstvenih izrazov. Knjiga predstavlja barometer kulturne razvitosti ter tudi kaže, če parafraziram Verdelškega iz začetka šedesetih let, na srečnejše čase za Slovence. Z izdajo dela je prišlo do popularizacije znanosti, predvsem med mladimi, katerim je bila knjiga tudi namenjena. Knjiga je bila dobro sprejeta, predvsem med študenti v Gradcu in na Dunaju. S tem predstavlja prvo fazo razvoja slovenskega terminologije, ki se je kasneje razvijala sočasno. Z »Znanstveno terminologijo« je bila dokončno postavljena navezanost na nemški kulturni prostor na področju izrazoslovja, ki je trajala do konca petdesetih let 20. stoletja. ⁶¹ Uspešna izvedba nakazuje

⁵⁸ Matej Cigale, *Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča*, Ljubljana, 1880, str. VI–VIII.

⁵⁹ Njun odnos je bil kompleksen. Do dokončnega preloma med Levstikom in Bleiweisom je prišlo ob Levstikovem strastnem nasprotovanju izdajanju časopisa Triglav v nemščini. Idejni vodja projekta je bil Bleiweis, ki je pri Levstika poskusil prijem korenčka in palice. Najprej mu je ponudil mesto tajnika pri Slovenski matici, kasneje pa mu je skupaj s Costo grozil, da bo izgubil delovno mesto, če še bo javno nasprotoval projektu prvakov. Tanja Žigon, *Nemški časnik za slovenske interese, Triglav (1865–1870)*, Ljubljana, 2004.

⁶⁰ AS, 621, fasc. 8.

⁶¹ Vidmar, *Spomini*, str. 193–194, 238–239.

tudi na svobodo, tako politično, ekonomsko kot idejno-nazorsko, ki je nujen pogoj za znanost.⁶²

Na oblikovanje slovenskega izrazoslovja je vplivala recepcija hitrega napredka fizike, »ki zabeleži leto za letom znamenite iznajdbe, v sedanjem času osobito v elektriki«. Problemi po izdaji Znanstvene terminologije s kovanjem izrazov pa niso bili nič manjši. Tako je Fran Hauptmann ternal nad težavami pri oblikovanju izrazov, ki bi bili razumljivi učencem. Kot posebej problematično je izpostavil jasno pojmovno opredeljenost izrazov, zaradi česar je bil nenaklonjen nasilnemu slovenjenju tehniških izrazov, produktom sodobne modern(izacij-ske) dobe.⁶³

Podobnega mnenja o slovenjenju izrazov je bil tudi Ivan Šubic, ki je trdil, da je tehnika »danes skupna last vseh kulturnih jezikov na zemlji, ničevna in nepotrebna muka za pisatelja in čitatelja, da je potrata, katere si niti veliki narodi ne privoščijo«. Ivan Šubic je avtor prve tehniške monografije v slovenščini in kot tak zelo pomemben svetilnik oblikovanja tehniške terminologije. V predgovoru dela Električna je zapisal, da je uporabil izraze, ki imajo »svetovljansko pravico«. V predgovoru monografije je Šubic potarnal, da je »moral preorati mnogo ledine«. Kljub temu naporu ga je veselilo dejstvo, da naravoslovje oziroma tehnika nista toliko izpostavljena notranjem kulturnemu boju (»pečanje z elektrotehniško vedo prava tolažba in uteha«)⁶⁴ ter tudi navzven manj vpeta v neposredni nacionalni boj ter zaradi tega bolj ohranjata mednarodno sodelovanje v dobi nacionalnega tekmovanja, ki je ob francosko-nemškem rivalstvu prehajalo na začetku prve svetovne vojne v »Kampf des Geistes«.

Slovensko tehniško izrazoslovje se je tudi nadalje razvijalo po ustaljenih tirnicah. Ob tem velja omeniti

⁶² Josip Pajk, Svobodne misli o naši izobrazbi. V: Kres, št. 9., 1881, str. 510–520.

⁶³ Fran Hauptmann, Neprodinost, v fiziki nepotreben izraz. V: Kres, št. 1, 1885, str. 45–53.

⁶⁴ Ivan Šubic, Električna, nje proizvajanje in uporaba, Slovenska matica, Ljubljana, 1897.

ambiciozen poskus odbornika Šubica, ki je na 134. seji odbora Slovenske matice 28. 3. 1904 govoril o nujni potrebi po slovenskem tehniškem slovarju. Opozoril je na aktivnosti društva Ilirija v Pragi in društva slovenskih in hrvaških tehnikov na Dunaju, ki zbirajo uporabne tehniške izraze. Odbor je na Šubičev predlog ustanovil pripravljalni odbor za izdajanje slovenskega tehniška slovarja. Ob tem je odbor Slovenske matice pozval k sodelovanju študente in trgovsko zbornico.⁶⁵ Kljub hitremu odzivu Trgovske in obrtniške zbornice za Kranjsko ter akademskih društev v Gradcu, Pragi in na Dunaju projekt ni zaživel. Problem je bil namreč v sklepčnosti pripravljalnega odbora, ki je štel 27 odbornikov. Po matičnih pravilih je moralo biti na seji navzočih vsaj polovica odbornikov.⁶⁶ Projekt priprave tehniškega slovarja se je izvajal z izpisovanjem iz Wolfovega Slovensko-nemškega slovarja.⁶⁷ Projekt je počasi napredoval, saj se je odbor v tem času ukvarjal s Trubarjevo 400. obletnico rojstva, povečanim sodelovanjem s Hrvaško matico ter z vseučiliškim vprašanjem. Znova je projekt tehniške terminologije v okviru Slovenske matice pridobil večjo pozornost ob napovedi Društva zdravnikov na Kranjskem, da pripravlja medicinsko terminologijo, in Društva jugoslovanskih železničarjev, ki je pripravljalo železničarsko terminologijo. Šubic je predlagal, da mora Matica povečati število sodelavcev na projektu tehniške terminologije. Njegov predlog je naletel na gluha ušesa pri predsedniku društva dr. Franu Ilešiču, ki se je ravno v tem času zavzemal za sodelovanje Slovenske matice pri izdaji Jugoslovanske enciklopedije.⁶⁸ Zaradi trenj med predsednikom društva in Šubicem je slednji naslednje leto, natančneje 5. 7. 1911, odstopil z mesta načelnika pripravljalnega odseka za izdajo tehniškega nemško-

⁶⁵ AS, 621, fasc. 19.

⁶⁶ AS, 621, fasc. 20.

⁶⁷ Urednik Maksimilijan Pleteršnik je v nespremenjeni obliki v Slovensko-nemški slovar vključil vse mednarodno uveljavljene znanstvene pojme. Pleteršnik, Maksimilijan: Pripomnje. V: Slovensko-nemški slovar, Ljubljana, 1894, str. VIII. Ob tem velja opomniti, da je izdaja Cigaletove Znanstvene terminologije vzpodbudila dr. Josipa Vošnjaka, ki je knezoškofu Pogačarju predlagal, da oblikuje uredniški odbor za izdajo slovarja. Škof je upošteval Vošnjakov predlog in je za urednika imenoval Maksimilijana Pleteršnika.

⁶⁸ AS, 621, fasc. 25.

slovenskega slovarja. Mesto načelnika je prevzel Ilesič, ki je bil manj zavzet za pripravo slovenskega tehniškega izrazoslovja. Zato pa je bil v večji meri pripravljen sodelovati z novoustanovljenim Društvom inženirjev v Ljubljani. Omenjeno društvo je namreč nameravalo izdati tehnične izraze v posameznih, eno polo obsegajočih snopičih. Ilesič je podpiral omenjeni načrt in je obljubil tudi podporo pri izdajanju slovarčkov. Izdajanje le-teh naj bi predstavljalo le pripravo za Veliki tehnični slovar. Kljub temu je Matica ohranila tehniški odsek, ki je še naprej zbiral in urejal gradivo. Tako je inženir Gustinčič poudaril, da je treba zbrati »vse nemško tozadevno gradivo in od tam se bo delo cepilo v posameznosti«. Ob tem velja omeniti zanimivo oceno, da bi slovar imel od 100 do 200 naročnikov.⁶⁹

Veliko prelomnico predstavlja šele ustanovitev Univerze v Ljubljani oziroma Tehniške fakultete. Za potrebe predavanj so predavatelji pripravili predavanja v slovenščini. Sam študij je potekal po nemški literaturi, saj si nihče izmed založnikov ni upal izdati Vidmarjevih skript. Profesorji so svoje raziskave objavljali pretežno v nemški strokovni periodiki in pri nemških založnikih.⁷⁰

Prelomnico za tehniko in tehniško terminologijo predstavlja razširitev Tehniške fakultete po drugi svetovni vojni ter ustanovitev terminološke sekcije pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti. Ta je po poldrugem desetletju izdala prvi pregledni tehniški slovar. S tem se je končala doba poskusov ter oblikovanja koherentnega znanstvenotehničnega izrazoslovja.⁷¹,

⁶⁹ AS, 621, fasc. 26.

⁷⁰ Vidmar, Spomini, str. 238–239.

⁷¹ Splošni tehniški slovar, Zveza inženirjev in tehnikov LRS Slovenija, Tehniška sekcija Terminološke sekcije pri SAZU, Ljubljana, 1962–1964.